

**Міністерство освіти та науки України
Відділ освіти
Теребовлянської районної державної адміністрації
Районний методичний кабінет**

**Матеріали
з досвіду роботи вчителя
української мови і літератури
Теребовлянської загальноосвітньої
школи І-ІІІ ступенів №1
Твердун Наталії Степанівни**

Міністерство освіти та науки України
Відділ освіти
Теребовлянської районної державної адміністрації
Районний методичний кабінет

“Хмельницький і Барабаш”.
Історична основа думи. Схвалення
прагнень Хмельницького об’єднати
всі сили народу для боротьби за
визволення України
(Бінарний урок)

Урок
української літератури
в 10 класі .
Вчитель. Твердун Н.С.

ТЕМА: “Хмельницький і Барабаш”. Історична основа думи. Схвалення прагнень Хмельницького об’єднати всі сили народу для боротьби за визволення України.

МЕТА: Навчити учнів розрізняти думи і історичні пісні, поділяти їх за тематикою, з’ясувати особливості стилю та поетики дум. Провести роботу над твором, звернути увагу на розкриття морально-політичних проблем у думі. Привити учням любов до рідного краю, зневагу до зради і зрадників.

ТИП УРОКУ: Бінарний урок .(вчителі української літератури, історії, музики)

ОБЛАДНАННЯ: Дума “Хмельницький і Барабаш”, таблиця. “Поняття про думу”, малюнки кобзарів, таблиця “Стиль та поетика дум”, таблиця “Тематика дум”, цитати видатних фольклористів про народні думи, гравюра Богдана Хмельницького, грамзапис думи.

- ЛІТЕРАТУРА.**
1. Білецький Л. Історія української літератури. – Т.1. Народна поезія. – Авгсбург, 1947.
 2. Грица С.Й. Мелос української народної лірики. – К.: Наукова думка, 1979.
 3. Грушевський М.С. Історія української літератури: У 6-ти т.т., 9- ти кн..- Т.!.- К.: Дніпро, 1982.
 4. Думи(Історико-героїчний цикл): Збірник / упорядник О.Дел.-К.: Дніпро,1982.
 5. Кардан Б.П., Омельченко А.Ф. Народні співці-музиканти на Україні. – К.: Музична Україна, 1980.
 6. Колеса Ф. Хмельниччина в українських народних піснях і думах. – Львів, б/р.
 7. Народні думи, пісні, балади / Вступна стаття, упорядкування текстів та примітки В.Яременка. – К.: Молодь, 1970.
 - 8.Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі: У 2-ох кн.. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1997-1998.

Хід уроку.

I. Організаційний момент.

Учитель розвішує на дошці таблиці, цитати відомих фольклористів, гравюри Б.Хмельницького і малюнки кобзарів.

II Оголошення теми і мети уроку.

III. Виклад матеріалу.

1. Вступне слово вчителя української літератури.
2. Чи ви задумувались, як утверджував себе український народ у світі?..

Звичайно, не тільки могутністю Київської Русі, не лише стійкістю давньоруських воїв і мужністю українського козацтва – передовсім він утверджував себе й тим, чим декларували свій прихід на історичну арену інші народи, - потужністю політичної й артистичної думки, зрілістю національної само ідентифікації, гордістю за власних героїв, які уособлювали велич і міць України-Русі.

Український народ, упродовж віків залишаючись без власної держави, утверджував себе СЛОВОМ.

Це слово, уособлюючи героїчний дух народу, втілюючи в художній формі ментальність українців як окремого етносу, за могутністю впливу на уми і серця нічим не поступалося художнім деклараціям інших народів – шумерській поемі про Гільгамеша (“Про того, хто все бачив...”), карело-фінському епосу “Калевала”, грузинським переказам про Амірані, індійській “махабгараті” та “Рамаяні”, давньогрецьким “Іліаді” та “Одісеї” – яскравим зразкам міфологічного та героїчного народного епосу.

Слово “епос” - старогрецького походження і в перекладі означає “слово”, “розповідь”. Визначальним в епосі є розповідне начало, тобто змалювання певних подій у процесі їхнього розвитку. Тим-то основним принципом епічної творчості є сюжетність, фабульна

побудова розповіді з усіма її необхідними атрибутами – зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією та розв'язкою.

Витоки власне українського героїчного епосу сягають доісторичних часів доби слов'янської спільності. У Київській Русі вже в повному розквіті побутував перший і найдавніший його жанр - билини. Збереглися вони у російському фольклорі, а в нас, у силу особливих умов суспільно-політичного розвитку їх витіснили інші жанри - думи та історичні пісні.

Ці твори виникли і найінтенсивніше побутовали в ті часи, коли на історичній арені України виникло козацтво, яке упродовж XVI - XVIII ст. було активним учасником та основним рушієм важливих суспільно-політичних подій. У цей період велася постійна й запекла боротьба української нації проти турецько-татарського, польського й московського поневолення, що й відобразилося в уснопоетичній творчості. Відома дослідниця народного епосу Софія Грица справедливо зазначає, що усі жанри української епіки об'єднує спільне історичне тло, політичні події, єдина національна концепція, яку коротко можна охарактеризувати як одвічне прагнення до свободи, незалежності від чужих держав, до суверенності й справедливості. Саме тому козацький період і позначений бурхливим розвитком епічної творчості, особливо ліро-епічних жанрів - думи та історичної пісні. Їх і вважають субстанціональним ядром українського епосу у власному розумінні цього слова, за словами Василя Яременка, "...історичним свідченням зрілості нації, її здатності відчувати своє місце у всесвітній історії, утверджувати своє майбутнє.

Епічні твори відзначаються своєрідним мелосом і способом виконання. "Якщо обрядові пісні завжди співав хор, то в епіці виробилася розвинена манера сольного виконання. Внаслідок цього з'явилася верства народних співців-професіоналів, В Україні - це славнозвісні кобзарі та лірники. Кобзар у давні часи був не лише виконавцем і творцем народної епіки, але й носієм волелюбних героїчних традицій, за словами Миколи Сумцова, "історичною

особою, що в свій час розбуджувала свідомість в українському народі, заохочувала його до боротьби".

Упродовж своєї кількавікової історії кобзарство, як зазначає А. Іваницький, виробило музично-виконавські засоби, які у свідомості співаків та слухачів асоціювалися з епічним стилем. Героїчні і трагічні події національної історії змальовувалися через звеличування і скорботу, гордість і оплакування, створюючи при цьому загальний історико-драматичний колорит.

Народні співці були щиро шанованими серед людей. Вдячна пам'ять зберегла імена трьох кобзарів - Петра Сокового, Прокопа Скрыги та Василя Варченка, - яких було скарано на смерть за те, що "гайдамакам на бандурах грали". У ХІХ ст. славними були кобзарі Остап Вересай, Андрій Шут, Іван Крюковський, Іван Стрічка, Федір Холодний, Михайло Кравченко, у ХХ ст. - Іван Кучугура-Кучеренко, Петро Древченко, Павло Гащенко, Терентій Пархоменко, Федір Кушнерик та інші.

2. Історія літератури

Думи - один із найяскравіших діамантів української пісенної творчості, яким по праву гордиться наш народ перед світом.

Вперше термін дума для означення специфічних епічних українських пісень увів в українську фольклористику Михайло Максимович у збірнику "Малороссийские песни" (Москва, 1827 р.). Першу згадку про спів дум, як їх називають русини", із приводу героїської загибелі галицьких воїнів - братів Струсів - зустрічаємо ще 1587 року у т. зв. "Анналах" польського хроніста Станіслава Сарнцького, а саме слово дума у значенні роздум, реляція вживалося споконвіків у давньоруських літописах.

Дума - це один із жанрів фольклору;

- нерівнорядкова
- астрофічна
- ліро-епічна

українська народна пісня, яку від XV століття у супроводі ліри, кобзи чи бандури речитативом виконували кобзарі.

Нерівнорядковість вірша. На відміну від пісень, кількість складів у рядку думи - різна (від чотирьох до двадцяти і більше).

Астрофічність. Поділу на строфи (куплети) у думах немає. Замість них структурно можна виділити окремі тиради – уступи, оформлені інтонаційно і смислово. Формально вони можуть починатися вигуками “ой”.

Епічність. Розповідне начало, притаманне епосу взагалі, у думі домінує, усе йому підпорядковується: і структура думи, і її мелодія. Структурно ж у думах виокремлюємо переважно три частини:

- заспів (по-кобзарськи “заплачка”),
- основну розповідь з частими ліричними відступами (“жалощами”),
- закінчення (“славослів'я”).

(Пригадай собі структуру "Слова о полку Ігоревім"!)

Ліризм. Особистісний, ліричний елемент - дуже характерний для дум, оскільки саме в ньому найяскравіше виявляються емоційні характеристики персонажів, авторське (виконавське) ставлення до них чи до описуваних подій. За кобзарською термінологією, ці ліричні відступи називали “жалощами”.

Для стилю та поетики дум властиві:

- заперечні паралелізми, особливо у заспівах-"заплачках" ("Ой то ж не пили пилили / І не тумани вставали, як із землі турецької / Та із віри бусурменської / З города Озова, з тяжкої неволі / Три брати утікали");

- постійні епітети (віра християнська, козацькі порядки, земля бусурманська. каторга бусурманська, тихі води, ясні зорі тощо);

- дієслівне римування (читає - посилає - настановляє);

- тавтологічні вислови (кликав-покликав, квилить-проквилляє, жити-проживати та ін.);

- анафори (єдинопочатки) - стилістичні фігури, які полягають у повторах початкових слів, рядків, фраз тощо;

- ретирдагрї - затримки розвитку дії шляхом повторення фраз-формул, уведення авторських відступів тощо;

- використання, архаїзмів (глас, рече, пересердіє, отхождати та ін.).

Свого часу ще Ізмаїл Срезневський за тематикою поділив думи на власне історичні та етнографічні (побутові) думи, причому із власне історичних виокремив дві підгрупи: думи про осіб і події до Богдана Хмельницького і після нього.

Філарет Колесса деталізував цю класифікацію, виокремивши:

1) думи про турецьку неволю ("Плач невольника", "Маруся Богуславка", "Утеча трьох братів з Азова..." та ін.);

2) думи про лицарську смерть козака ("Іван Коновченко", "Хведір Безрідний", "Самарські брати" та ін.);

3) думи про щасливий вихід козаків із небезпеки та поворот із воєнного походу й поділ здобичі ("Самійло Кішка", "Олексій Попович", "Розмова Дніпра з Дунаєм");

4) думи про Хмельниччину ("Хмельницький і Барабаш", "Корсунська битва", "Молдавський похід Хмельницького" та ін.);

5) побутові думи без історичного підкладу із виразною моралізаторською тенденцією ("Удова", "Сестра і брат", "Прощання козака з родиною").

Сучасні дослідники Мар'яна та Зоряна Лановик увиразнюють класифікацію Філарета Колесси:

1) думи про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників та про турецьку неволю (XIV - XV ст. – рання доба);

2) думи про героїчну боротьбу українського народу проти національного поневолення (XVI - поч. XVII ст. - доба Хмельниччини і Гетьманщини);

3) соціально-побутові думи (кінець XVII ст. - період Руїни, політичного занепаду);

Першопублікації дум здійснювали Микола Цертелєв, Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш та ін.

Найповніше ґрунтовно опрацьоване видання дум (Українські народні думи. т. 1-2. - К., 1927, 1931) підготувала Катерина Грушевська.

І на завершення - цитата з Максима Рильського замість резюме:

"Треба розрізняти слова дума і історична пісня. Не вдаючись у тонкощі, можна сказати, що в основному різниця полягає ось у чому: пісня складається з окремих, чітко відмежованих куплетів чи строф і має цілком окреслену мелодію; дума складається із віршованих рядків різної довжини, без визначеного метру (розміру), здебільшого римованих, причому рими бувають звичайно дієслівні (грає - потопає) і часто йдуть одна за одною чималими групами, і виконуються речитативом (напівспіваються, напіврозповідаються), з домішкою елемента імпровізації. Характерним для дум серед епічних творів інших народів є повсякчасне вплетення ліричного елемента, особистого почуття автора та й виконавця".

3. Історична основа думи.

Вступне слово вчителя історії.

Г-Король Польщі Владислав IV, аби укріпити свою монаршу владу і якимсь чином приборкати непослушну шляхту, задумав розпочати війну з Туреччиною, Навесні 1646 р. він запросив до себе у Варшаву представників козацької старшини серед яких були Богдан Хмельницький та Іван Барабаш. На таємній зустрічі з королем козацькі послі підтримали його військові плани й погодилися вирушити у морський похід проти турків. Король виділив гроші на полагодження човнів і потвердив давні козацькі привілеї, зокрема збільшення реєстру козаків.

У літописі Самійла Величка зазначається, що під час цієї зустрічі на скаргу козаків про утиски української людності король відповів: "... ви військові люди і можете маючи шаблю при боці, а в руках самопали, дійти тією зороею своїх стародавніх вольностей самі" '. Свої слова Владислав IV підтвердив у приватному листі до Барабаша.

Про те що Хмельницький хитрощами роздобув королівського листа у Барабаша і став ширити серед козаків, закликаючи їх до повстання, в Україні

ходило багато народних оповідань і легенд. Згадки про це містяться у літописах Самовидця (вірогідний автор - Роман Ракушка-Романовський), Григорія Грабянки (1710 р.). Самійла Величка (1720 р.).

Ця подія й лежить у сюжетній основі думи "Хмельницький і Барабаш" Богдана Хмельницького зображено у думі як мудрого провідника, котрий прагне об'єднати всі сили народу для боротьби за визволення України, захисту її самостійного державного існування.

Гетьман добре усвідомлює, що без загальнонаціонального згуртування перемогти поневолювачів неможливо, а тому найперше заходиться збирати довкола себе еліту нації - козацьку старшину. По його праву руку стало чотири полковники: Максим Ольшанський, Мартин Полтавський, Іван Богун, Матвій Борохович. Коли зрадник Барабаш відмовляється від пропозиції Хмельницького приєднатися до боротьби за національні інтереси і не хоче віддати королівського „листа, Хмельницький здобуває його хитрістю.

Барабаш як старшина (автор думи називає його гетьманом) по суті відмовляється від своїх прямих обов'язків - дбати про підопічних, зрікається необхідної, як повітря, незалежницької ідеї "козакам козацькі порядки давати". Аби його "могли за білозіра почитати", він снує змову проти Хмельницького. Свідомий того, що, підступно схопивши і передавши ватажка полякам, можна на корені підрубати повстання, Барабаш намовляє до змови інших українців і цим руйнує народну консолідацію, спричинює братовбивче протистояння. Такий не остепениться і не покається, а тому не може заслуговувати на прощення й помилування. Дума виносить Барабашеві, а значить і всім, потенційно подібним до нього, смертний вирок.

Варто звернути увагу ще на один факт. Хмельницький карає не лише самого Барабаша, але й усю його сім'ю: жінку й дітей "турському салтану у подарунок одіслав", - позаяк у системі моральних цінностей зрада національних інтересів заслуговує найбільшої кари - припинення роду. На прикладі зрадника Барабаша дума виразно стверджує: зрадою не здобудеш щастя, а навпаки - занапастиш і себе самого, й увесь рід свій.

4. У думі зустрічаються такі імена історичних осіб.

Учні зачитують цитати.

Учень 1.

“Богдан часто бував мовчазний, задуманий, навіть “в меланхолії” , легко розчулювався. Проте, коли щось викликало в ньому обурення, він не приховував свого гніву. Викриваючи зловживання польських магнатів у Переяславі, він говорив “з такою фурією, що кидався від лави, рвався за чуприну, ногами бив землю”, аж шляхетські послі ціпеніли від страху”.

Учень 2 .

Крачевський – чигиринський полковник Михайло (Станіслав) Кричевський, якого польський гетьман посилав придушувати повстання в Україні. Проте полковник влився у загопи повсталих, став другом Богдана Хмельницького, брав участь у Жовтоводській битві. Хмельницький призначив його київським полковником.

Учень 3.

Мартин Полтавський – Мартин Пушкар, учасник визвольної війни, борець проти політики Івана Виговського після смерті Богдана Хмельницького.

Учень 4.

Іван Богун – кальницький полковник, соратник Богдана Хмельницького, герой визвольної війни 1648-1654р.р. Особливо відзначився при обороні Вінниці, у битві під Берестечком, у другому поході в Молдвію та ін.

Учень 5.

Матвій Борохович – особа , не зафіксовано в історичних документах та джерелах визвольної війни 1648-1654р.р.

5. Вступне слово вчителя музики.

Дума – жанр суто українського речитативного народного героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці-музики: кобзарі, бандуристи, лірники у Центральній та Лівобережній Україні.

Думи виконуються речитативом

Вчитель пропонує прослухати грамзапис думи.

Звучить дума “Хмельницький і Барабаш”.

“Хмельницький і Барабаш”.

Як із день-години
Зчиналися великі війни на Україні.
От тогді ж то не могли обібрати,
За віру християнську одностайно стати;
Тільки обібрався Барабаш, да Хмельницький,
Да Клиша білоцерківський.
От тогді вони од своїх рук листи писали,
До короля Радислава посилали.
Тогді ж то король Радислав листи читає,
Назад одсилає,
У городі Черкаськім Барабаша гетьманом настановляє:
"Будь ти, Барабаш, у городі Черкаськім гетьманом,
А ти, Клиша, у городі Білій Церкві полковничим,
А ти', Хмельницький, у городі Чигрині хоть писарем військовим".
От тогді ж то небагато Барабаш, гетьман молодий, гетьманував,
Тільки півтора года.
Тогді ж Хмельницький добре дбав,
Кумом до себе гетьмана молодого Барабаша зазивав,
А ще дорогими напитками його вітав
І стиха словами промовляв:
"Ей, пане-куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий!
Чи не могли б ми з тобою удвох королевських листів прочитати,
Козакам козацькі порядки подавати,
За віру християнську одностайно стати?"
От тогді ж то Барабаш, гетьман молодий,
Стиха словами промовляє:
"Ей, пане-куме, пане Хмельницький, пане писарю військовий!
Нащо нам з тобою кролевські листи удвох читати,
Нащо нам козакам козацькі порядки давати?
Чи не лучче нам із ляхами,
Мостивими панами,
З упокоєм хліб-соль по вік вічний уживати?"
От тогді ж то Хмельницький на кума свого Барабаша
Велике пересердіє має,
Ще кращими напитками вітає.
От тогді-то Барабаш, гетьман молодий,
Як у кума свого Хмельницького дорогого напитку напивсь,
Дак у його і спать поваливсь.
От тогді-то Хмельницький добре дбав,
Із правої руки, із мезинного пальця щирозлотний перстень ізняв,
Із лівої кишені ключі виймав,
З-під пояса шовковий платок висмикав,
На слугу свого повірного добре кликав-покликав:
"Ей, слуго ти мій, повірений Хмельницького!
Велю я тобі добре дбати,
На доброго коня сідати,
До города Черкаського, до пані Барабашевої прибувати,
Кролевські листи до рук добре приймати".
От тогді-то слуга, повірений Хмельницького,
Добре дбав.

На доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим часом, пильною годиною прибував,
До пані Барабашевої у двір уїжджав,
У сіни ввійшов - шличок із себе скидав,
У світлицю ввійшов - низький поклон послав,
Тії значки на скам'ї покладав,
А ще стиха словами промовляв:
"Ей, пані, - каже, - ти, пані Барабашева, гетьманова молодая!
Уже ж тепер твій пан Барабаш, гетьман молодий,
На славній Україні з Хмельницьким великі бенкети взчинають.
Веліли вони тобі сії значки до рук приймати,
А мені листи крелевські оддати,
Чи не могли б вони із кумом своїм Хмельницьким
Удвох прочитати
І козакам козацькі порядки давати?"
От тогді ж то пані Барабашева, гетьманова,
Удариться об поли руками,
Обіллється дрібними сльозами,
Промовить стиха словами:
"Ей, чи не з горя-біди мойму пану Барабашу
Схотілося на славній Україні з кумом своїм Хмельницьким
Великі бенкети взчинати!
Щащо б їм крелевські листи удвох читати?
Не лучче б їм із ляхами,
Мостивими панами,
З упокоєм хліб-соль вічнії часи уживати?
А тепер нехай не зарікається Барабаш, гетьман молодий,
На славній Україні огнів да тернів ізгашати,
Тілом своїм панським комарі годувати -
Од кума свого Хмельницького".
От тогді ж то пані молодая Барабашева
Стиха словами примовляє:
"Ей, слуго, повірений Хмельницького!
Не могу я тобі листи крелевські до рук подати,
А велю тобі до воріт отходжати,
Крелевські листи у шкатулі із землі виймати".
От тогді-то слуга, повірений Хмельницького,
Як сі слова зачував,
Так скорим часом, пильною годиною до воріт отходжав,
Шкатулку з землі з крелевськими листами виймав,
Сам на доброго коня сідав,
Скорим часом, пильною годиною до города Чигирина прибував,
Свойому пану Хмельницькому
Крелевські листи до рук добре оддавав.
От тогді-то Барабаш, гетьман молодий, од ена уставає,
Крелевські листи у кума свого Хмельницького зоглядає,
Тогді й напитку дорогого не пропиває,
А тільки з двора тихо з'їжджає
Да на старосту свого Крачевського кличе, добре покликає:
"Ей старосто, - каже, - ти мій, старосто Крачевський!
Коли б ти добре дбав,
Кума мого Хмельницького живцем узяв,

Ляхам, мостивим панам, до рук подав, -
Ще б нас могли ляхи, мостивії пани, за білосорів почитати".
От тогді-то Хмельницький як сії слова зачував,
Так на кума свого Барабаша великеє пересердіє мав,
Сам на доброго коня сідав,
Слугу свого повіреного з собою забирав.
От тогді-то припало йому з правої руки

Чотири полковники:

Первин полковниче - Максиме ольшанський,
А другий подковниче - Мартине полтавський,
Третій полковниче - Іване Богуне,
А четвертий - Матвій Бороховичу.
От тогді-то вони на славному Україну прибували,
Кролевські листи читали,
Козакам козацькі порядки давали.
Тогді-то у святий день, у божественний, у вівторник
Хмельницький козаків до сходу сонця пробуджає

І стиха словами промовляє:

"Ей, козаки, діти, друзі, молодці!

Прошу я вас, добре дбайте,

Од сна уставайте,

Руський оченаш читайте,

На лядські табори наїжджайте,

Лядські табори на три часті розбивайте,

Ляхів, мостивих панів, упень рубайте,

Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,

Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подайте!"

От тогді-то козаки, друзі, молодці, добре дбали,

Од сна уставали,

Руський оченаш читали,

На лядські табори наїжджали,

Лядські табори на три часті розбивали,

Ляхів, мостивих панів, упень рубали,

Кров їх лядську у полі із жовтим піском мішали,

Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подали.

От тогді-то Барабаш, гетьман молодий, конем поїжджає,

Плаче-ридає

І стиха словами промовляє:

"Ей, пане-куме, пане Хмельницький, пане писарю військовий!

Нащо б тобі кролевські листи у пані Барабашевої визволяти?

Нащо б тобі козакам козацькі порядки давати?

Не лучче тобі з нами, із ляхами,

З мостивими панамі,

Хліб-соль з упокоєм уживати?"

От тогді-то Хмельницький

Стиха словами промовляє:

"Ей, пане-куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий!

Як будеш ти мені сими словами докоряти, -

Не зарікаюсь я тобі самому з пліч головку, як галку, зняти,

Жону твою і дітей живцем у полон забрати,

Турському салтану у подарунку одослати".

От тогді-то Хмельницький, як сі слова зговорив,

Так гаразд-добре й учинив:
Куму своїму Барабашеві, гетьману молодому,
З пліч головку, як галку, зняв,
Жону його і дітей живцем забрав,
Турському салтану у подарунку одослав.
З того то часу Хмельницький гетьманувати став.
От тогді ж то козаки, діти, друзі, молодці,
Стиха словами промовляли:
"Ей, гетьмане Хмельницький,
Батьо наш, Зинов Богдане чигиринський!
Дай Боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подали!"
Господи, утверди люду царського,
Народу християнського,
Всім слухаючим,
Всім православним християнам
Пошли, Боже, много літ!

6. Вчитель української літератури починає аналізувати думу.

Дума "Хмельницький і Барабаш" належить до тематичної групи дум про Хмельниччину. Найпоширенішими у цій групі є думи про гетьмана Богдана Хмельницького, серед яких дана дума - одна із найпопулярніших.

Процес створення і побутування дум є складнішим, аніж процес виникнення народних оповідань, переказів, легенд, тож логіка підказує, що автор думи, мабуть, не був творцем цієї фабули, а взяв її вже як готовий матеріал із народної легенди.

Будучи одним з авторитетних, дуже популярних і естетично найпотужніших жанрів фольклору, дума "Хмельницький і Барабаш" по суті витворювала новий ідеологічний міф. З одного боку, вона активно поширювала і пропагувала справу національно-визвольної боротьби, а з іншого, оригінальне осмислюючи актуальні на той час морально-етичні проблеми, формувала своєрідний "кодекс честі" козацтва і простого люду. Ідея думи і вся її проблематика виводиться з ідеологічного й морально-етичного протистояння образів двох головних осіб - Хмельницького і Барабаша. Прониклива колізія між ними дозволяє авторові переконливо стверджувати, що поневолений народ повинен боротися за своє визволення і має моральне право робити це всіма доступними йому засобами. Це і є центральною ідеєю твору. А основною темою думи є актуальні не лише в

добу Хмельниччини, але й в усі інші часи проблеми національної консолідації та національної зради.

Учням пропонують зачитати місце з думи, де Хмельницький обманом здобуває у Барабаша шкатулку з листами.

Учні зачитують. Тоді вчитель пояснює, що в українській ментальності хитрість - це, зазвичай, негативна риса характеру.

Хитру людину сприймають з упередженням і осудом. Однак в думі хитрість Хмельницького трактується як кмітливість і винахідливість, адже хитрує він не з чесною і порядною людиною, а з такою, що втратила людську й національну гідність, із ворогом, причому найогиднішого змісту - зрадником, і чинить це зі справедливою й благородною метою.

Аби підкреслити відданість Хмельницького загальнонародній справі, його рішучість і послідовність у боротьбі, в думі, на відміну від поміщеної у літописі Самійла Величка легенди, конфлікт між ним і Барабашем більш поглиблено та загострено. Барабаш не лише відмовляється віддати королівського листа, але й снує змову проти Хмельницького, маючи на меті схопити його й видати полякам.

Ці наміри Хмельницький розцінює не просто як загрозу власній особі, а передовсім як національну зраду. Як провідник, що відчуває відповідальність за долю народу, він без вагань і сумнівів належно реагує - засуджує зрадника на смерть і особисто виконує вирок.

Дума порушує й однозначно розв'язує проблему смертної кари для ворогів. Для людей високодуховної хліборобської ментальності, якими є українці - це складна моральна проблема. Адже ворог - теж людина, і щоб позбавити його життя, потрібні вагомі підстави. Ворогові-чужинцеві, переможеному у рівному бою чи лицарському герці, українці зі своєї великодушності зазвичай могли подарувати життя. А якщо ця людина - власного роду-племені, якщо у час боротьби за свободу вона зрадила свій народ і землю, стала на сторону поневолювачів - що робити з нею? У думі однозначно стверджується: коли йдеться про національні інтереси -

зрадникові немає прощення. Істинність цієї думки підтверджує у творі сам Хмельницький:

Ей, пане-куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий!

Як будеш ти мені сими словами докоряти, -

Не зрікаюсь я тобі самому з пліч головку, як галку, зняти,

Жону твою і дітей живцем у полон забрати,

Турському салтану у подарунку одослати.

Отже, бачимо, що в контексті думи вчинок Хмельницького аж ніяк не вважається жорстоким, кровожерливим, а навпаки - схвалюється як необхідний, спричинений історичними обставинами. Кара тут - прояв справедливості.

Аби підсилити колоритність образу Хмельницького, показати народного ватажка твердим і незворушним у поборюванні зради, дума зображує його таким, що не зупинився навіть перед покаранням свого кума.

Кумівство було завжди дуже значимою не лише релігійною, але й моральнозвичаєвою інституцією українців, чимось подібним до побратимства. Шанувати кума, підтримувати й допомагати йому вважалося справою честі. І все-таки Хмельницький рішуче переступає, цю народну моральну традицію. В інших, звичних випадках, за такий вчинок його гостро б осудили, але поступок Хмельницького схвалюється, бо ж діяв він задля величній й благородній мети національного визволення.

В образі Барабаша яскраво розкривається анатомія національної зради. Одна з найпоширеніших і дуже небезпечних форм національного поневолення - вибір загарбниками з-посеред пригніченого народу осіб слабкодушних і морально нестійких. Підкуплені певними привілеями, ці манкурти ставали вірними прислужниками поневолювачів і, втративши сумління й свою національну гідність, досить ревно допомагали тримати у неволі власний народ.

У думі, на відміну від літописної легенди, моральну деградацію Барабаша виведено досить детально.

Образ українського народу змальовано у триумфі й величі повстанської боротьби, згуртованого навколо свого провідника й еліти. Розбивши лядські табори на три часті" і змішавши лядську кров "у полі із жовтим піском", "козаки, діти, друзі, молодці рішуче й одностайно усі виконують наказ Хмельницького "віри своєї християнської у поругу вічні часи не подати", тобто відстоювати національну ідентичність.

7.Лінгвоаналіз думи.

Дума "Хмельницький і Барабаш" відзначається довершеністю художньої форми, якої досягнуто за допомогою майстерного, оригінального використання традиційних для цього жанру поетичних засобів.

Струнка, без зайвих нашарувань, композиція думи сприяє поступовому, хронологічно послідовному розгортанню сюжету, а отже, й цілісному, глибокому засвоєнню його слухачами.

Низка постійних епітетів, як-от: "дрібні сльози", "святий день", "славна Україна", "жовтий пісок", "мостиві пани" - піднімає настроєвість твору, формує урочистий, піднесений стиль думи. Певного емоційного забарвлення надають текстові тавтологічні звороти "кликав-покликав", "гаразд-добре", "горе-біда", "плаче-ридає".

Зустрічаємо в думі досить звичне для цього жанру уживання форми кличного відмінка у значенні називного: "Первий полковниче Максиме ольшанський", що підсилює урочисте, поважне звучання твору.

На відміну від давніших дум, у думі "Хмельницький і Барабаш" немає розлогих описів природи. Очевидно, їх не подано спеціально, аби не відвертати уваги слухача від осмислення важливих морально-етичних проблем, дати йому можливість глибше проникнути в багатий ідейний зміст твору. З цією ж метою досить часто дослівно повторюються окремі мотиви чи епізоди. Цю ж стилістичну функцію виконує і ретардація - спеціальне уповільнення, розтягання розповіді через повторення певних фраз-формул.

Вірш думи без поділу на строфи, нерівноскладовий, з інтонаційно-смісловим членуванням на уступи. Рима здебільшого дієслівна, причому

часто римується декілька рядків поспіль, наприклад: "...дбайте", "...уствайте", "...читайте", "...наїжджайте", "...розбивайте", "...рубайте", "...мішайте", "...не подайте".

"Хмельницький і Барабаш" по праву вважається одним із найкращих і найцінніших творів цього жанру, який і сьогодні торкається найтонших струн нашого серця й розуму, плекає патріотичні почуття, вчить любити свободу і бути завжди готовим відстоювати свою державну самостійність.

IV. Підсумок уроку.

1. У чому полягає унікальність і неповторність думи?
2. Пояснити значення слова "речитатив".
3. Чим відрізняються думи і історичні пісні?
4. Чи хмельницький вчинив вірно. Обманувши Барабаша?

V. Домашнє завдання.

1. Визначіть композицію і сюжет думи.
2. Складіть цитатний план думи.
3. Порівняльна характеристика образів персонажів Хмельницького і Барабаша.